

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” - CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ
DOMENIUL TEOLOGIE

REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT
CREDINȚA ȘI DREPTATEA ÎN
CARTEA PSALMILOR.
CADRU HERMENEUTIC

COORDONATOR:

Pr. Prof. Univ. Dr. Emilian CORNIȚESCU

DOCTORAND:

Pr. Vasile CÂRLAN

CONSTANȚA
2019

CUPRINS

CUPRINS

INTRODUCERE 4

1. Argumentul și obiectivele cercetării 4
2. Relevanța lucrării în contextul cercetării actuale 6
3. Metodologia utilizată în cercetare 7

CAPITOLUL I – CARTEA PSALMILOR ÎN ANSAMBLUL CĂRȚILOR VECHIULUI TESTAMENT. CADRU ISAGOGIC 10

- 1.1. Cartea Psalmilor - delimitări conceptuale (ψαλμοί) 10
 - 1.2. Textul Cărții Psalmilor: structuri cadru ale versiunilor 11
 - 1.2.1. Psalmii în Manuscrisele de la Moartea Moartă 11
 - 1.2.2. תהלים - textul ebraic al Psalmilor 12
 - 1.2.3. Traducerea greacă a Septuagintei 13
 - 1.3. Originea și funcția Psalmilor în orizontul vieții religioase vechitestamentare 15
 - 1.3.1. Psalmii ca arhitectură a comuniunii omului cu Dumnezeu 15
 - 1.3.2. Importanța Psalmilor în cultul iudeo-creștin 16
 - 1.3.3. Dimensiunea textului sacru al Psalmilor 19
 - 1.4. Structura Psalmilor în canonul scripturistic vechitestamentar 20
 - 1.4.1. Gruparea Psalmilor în 5 segmente 20
 - 1.4.2. Titlurile Psalmilor 24
 - 1.5. Configurația poetică a Psalmilor 27
 - 1.5.1. Balanța și paralelismul 27
 - 1.5.2. Repetiția și acrostihul alfabetic 31
 - 1.5.3. Metafore cu referire la Dumnezeu și oameni 33
 - 1.6. Tipurile de Psalmi 36
 - 1.6.1. Rugăciuni / lamentații 36
 - 1.6.2. Imne / cântări 38
 - 1.6.3. Cântări de mulțumire 39
 - 1.6.4. Psalmii regali 40
 - 1.6.5. Cântări ale Ierusalimului 41
 - 1.6.6. Psalmii liturgici 41
 - 1.6.7. Psalmii Torei 42
 - 1.7. Psalmii apocrifi 43
- ### CAPITOLUL II – CADRE HERMENEUTICE ALE PSALMILOR. TEORETIZARE ȘI EXEMPLIFICARE 47
- 2.1. Hermeneutica biblică – instrument de receptare și transpunere a textului biblic în viața religioasă 47

2.1.1. Hermeneutica biblică – natura și necesitatea interpretării	48
2.1.2. Legea și interpretarea ei în logica teologică vechitestamentară: Tora și Talmud	52
2.1.3. Studiul Legii – cadru de comuniune între om și Dumnezeu	56
2.1.4. Principiile exegezei rabinice	59
2.1.4.1. Ezdra – întemeietorul școlii exegetice iudaice	59
2.1.4.2. Talmudul – Legea orală și Cartea sfântă a Poporului evreu	60
2.1.4.3. Interpretarea textului sacru în mistica iudaică	64
2.2. Regulile exegetice ale lui Hilel	69
2.3. Variațiunile interpretării textului biblic	70
2.3.1. Interpretarea literală	70
2.3.2. Interpretarea midrașică	72
2.3.4. Interpretarea peșer	74
2.4. Metodologia de interpretare biblică	79
2.4.1. Sensul literal-istoric	79
2.4.2. Sensul anagogic	85
2.4.3. Sensul alegoric	91
2.4.4. Sensul tipic	95
2.5. Iisus Hristos ca interpret par excellence al Sfintei Scripturi	100
2.6. Exerciții hermeneutice	113
2.6.1. Psalmul mesianic	110 113
2.6.2. Psalmul 2	123
2.6.3. Psalmul 86	139

CAPITOLUL III – אמונה - VALOAREA CREDINȚEI ÎN PSALMI. REPERE HERMENEUTICE 151

3.1. Credința – precizări conceptuale	152
3.1.1. Conceptul credinței în sfera gândirii antice grecești	152
3.1.2. Credința în Vechiul Testament: ca relație a poporului Israel cu Yahweh	155
3.1.3. Credința în scrierile de la Qumran	157
3.1.4. Credința în teologia iudaică	157
3.1.5. Πίστις - credința în Noul Testament	160
3.2. Semnificația teologică a credinței în Psalmi	172
3.2.1. Psalm 26,1: „mă încred în Domnul” – credința ca certitudine în Dumnezeu	172
3.2.2. Relația dintre credință și adevăr: Psalm 132,11	174
3.2.3. Mărturisirea credinței: Psalm 144,10	182
3.2.4. Credința ca formă practică de trăire	191
3.2.5. Receptarea revelației prin credință	194
3.3. Rolul credinței în interpretarea biblică	203
3.4. Factorul normativ al drepte credințe	212

3.5. Tendințe de relativizare a credinței	216
CAPITOLUL IV – DREPTATEA LUI DUMNEZEU ÎN PSALMI	228
4.1. - valențe conceptuale ale dreptății în Vechiul Testament	228
4.1.1. Dreptatea – conformitatea în Lege cu Dumnezeu	228
4.1.2. Dreptatea personală în orizontul dreptății comunitare	234
4.1.3. Dreptatea ca relație de legământ cu Yahwe	235
4.2. Profilul dreptății în teologia vechitestamentară	239
4.2.1. Dreptatea și judecata	239
4.2.2. Contextualizare istorică	247
4.3. „Fericiți cei ce păzesc judecata și fac dreptate în toată vremea” (Ps. 105,3)	250
CONCLUZII	267
BIBLIOGRAFIE	270

Argumentul și obiectivele cercetării

Teza de doctorat se plasează în sfera cercetării biblice vechitestamentare și își propune să exploreze teologic, într-o metodologie adecvată, valoarea psalmilor la modul general în ansamblul cărților Vechiului Testament, iar în mod special problema hermeneuticii aplicate psalmilor și relația dintre credință și dreptate așa cum este structurată în Cartea Psalmilor. Așadar, ceea ce ne interesează să prezentăm este dimensiunea credinței și a dreptății în profilul teologiei Psalmilor și modul în care hermeneutica biblică ne accesibilizează sensurile lor adânci ale cu relevanță pentru omul contemporan.

Cartea Psalmilor este una din expresiile cele mai bine redată a relației dintre om și Dumnezeu în mediul iudaic, a experienței umanului cu divinul. Practic, *Psalmii* pot fi considerați chintesența teologică a *Vechiului Testament*, întrucât înglobează temele recurente vechi-testamentare, dintre care cea mai importantă este afirmarea mesianității Fiului lui Dumnezeu. În *Cartea Psalmilor* este reflectat un mod special al relației poporului ales cu Dumnezeu, modul în care se raportează Dumnezeu la om. Dincolo de aceste două aspecte, *Psalmii*, spre deosebire de orice altă carte din *Vechiul Testament*, vine cu o abordare frapantă, explorează și dau expresie intimității omului în fața Atotputernicului și Dreptului Dumnezeu, aducând în prim plan schimbarea conștiinței sau, în termeni duhovnicești, întoarcerea la Dumnezeu, prin pocăință.

Complexitatea tematică a *Cărții Psalmilor*, însă, nu se rezumă la aceste aspecte menționate. Fără nici o dificultate analitică, *Psalmii* pot face obiectul și cercetării socio-psihologice a comunității iudaice. Normele de viață, preceptele morale enunțate în *Psalmi* reconfigurează societatea pe vectorii religioși și sub imperiul autorității divine. Practic, după *Decalogul* primit de Moise pe Muntele Sinai, *Psalmii* se prezintă ca un manual de morală în perspectivă creștină, subiectul moral se raportează la un for de referință care guvernează universul, Dumnezeu.

În consecința acestor mențiuni cadru, prezenta teza de doctorat se vrea un exercițiu de actualizare și conștientizare a importanței *Cărții Psalmilor* pentru omul de astăzi, care se regăsește sub impulsul secularizării într-o criză de identitate religioasă. Întâi de toate, *Psalmii* sunt o formă sublimă a rugăciunii, care transpune pe om într-un

mod existențial al explorării experienței divinului. O autentică spiritualitate creștină nu poate fi gândită în afara *Psalmilor*, întrucât psalmul în sine traduce dialogul poetului cu Dumnezeu. Așadar, prin conținutul lor focalizat pe tensiunea intimă a omului care caută comuniunea cu Dumnezeu, psalmii au devenit o paradigmă a realizării sensului existențial în desăvârșire. Lecturarea acestora viza dobândirea cuvântului biblic ca mijloc esențial prin care o persoană putea trăi comuniunea cu Dumnezeu cel viu. Valoarea dogmatică a psalmilor este de netăgăduit, deoarece, după *Tora*, *Psaltirea* este cartea care dezvoltă și subliniază învățăturile esențiale care vizează relația omului cu Dumnezeu.

Unul din motivele principale care au determinat folosirea intensă a Psalmilor de către creștini a fost varietatea conținutului care viza trăirea interioară a omului. Zbuciumul sufletesc, dilemele în fața contradicțiilor cotidiene, durerea, necazul sau exaltările pline de fericire au fost atât de bine conturate în *Psaltire*, încât asumarea lor de către credinciosul care dorește liniștirea și apropierea de Dumnezeu se produce în cel mai firesc mod posibil. Diversitatea trăirilor sufletești descrise în *Psalmi* au oferit oricărui om posibilitatea de a se apropia de această carte și de a-și însuși stihurile care-i făceau sufletul să vibreze de dorul dumnezeiesc. Cartea *Psalmilor* îl ajută pe credincios să se vindece de patimi, în calea sa spre îndumnezeire, deoarece conținutul lor, plin de moralitate, oferă exemple nenumărate de ridicare din păcat. De multe ori, aghiograful începe rugăciunea sa din adâncul păcatului și al morții, dar o sfârșește în sfera comuniunii dumnezeiești. În acest sens.. Prin învățăturile și exemplificările pedagogice. *Psaltirea* călăuzește pe om spre împărăția lui Dumnezeu, oferindu-i posibilitatea de a alege între cele două căi: cea care duce la pieire și cea care îndumnezeiește. Accesibilitatea și efectul benefic pe care l-a avut folosirea ei în viața celor credincioși a făcut ca acest text veterotestamentar să fie asumat de fiecare generație atât în iudaism, cât și în creștinism.

Motivația alegerii acestei teme de cercetare denotă interesul personal față de studierea *Noului Testament*, și arată nu numai importanța și actualitatea problematicii tratate, ci și rostul realizării unui studiu științific cuprinzător și care să se ridice la pretențiile academice ale cercetării doctorale.

Relevanța lucrării în contextul cercetării actuale

Abordând problema credinței și a dreptății în lucrarea noastră, așa cum se reflectă în Psalmi, considerăm că acest exercițiu de cercetare poate oferi o completare a literaturii de specialitate prin evidențierea unor particularități neabordate până acum. Relevanța lucrării este susținută și de metamorfoza pe care credința o parcurge astăzi sub vectorii culturali, sociali, economici etc. Societatea contemporană stă sub imperiul unui dinamism cultural critic definit ca postmodernism, termen care „nu este numai ciudat și straniu, ci evocă ceea ce dorește să depășească sau să suprime modernismul însuși” . Postmodernismul apare pe scena gândirii umane în continuitatea iluminismului, dar se concretizează ca un curent ce și-a structurat programul în deconstrucția modernismului social, cultural, filosofic și teologic. În modernism limbajul religios și-a pierdut înțelesul, iar înțelesurile moștenite s-au pervertit în urma unei lungi liste de atrocități moderne (războaie mondiale, genocidurile, presiunea actelor teroriste), toate aceste realități ale secolului al XXI-lea transformând optimismul asociat cu perioada modernă într-un pesimism profund și de durată.

Postmodernismul reliefează eșecul programului iluminist al modernismului de a societatea ideală în care omul să-și găsească valoarea existențială. În acest sens, așa cum subliniază Hunter Baker , „postmodernismul poate a apărut din raționalismul vestic care a supraestimat valoarea și eficiența sa, care a promis prea mult. Dar poate este mai corect să se spună că expansiunea gândirii postmoderne se datorează la ceea ce unii ar putea denumi dezamăgirea pe termen lung a modernității”. Linia principală a postmodernismului se axează pe dublarea principiilor modernismului sub o nota evidentă de deconstrucție .

Teologia postmodernă, definită ca „teologie a societății secularizate” conjugată de direcțiile contestare ale modernismului, a stat și stă sub semnul proclamării „morții lui Dumnezeu”, secondată fiind de exercițiul disoluției metafizicii de către Heidegger: „Moartea lui Dumnezeu» înseamnă, cu siguranță nu doar stingerea onto-teologiei și a teologiei clasice metafizice, ci și a noțiunii de unitate mistică. «Moartea lui Dumnezeu» aduce cu sine deconstrucția nu doar a ousia, din metafizica clasică, dar și a hyperousios

din misticismul neoplatonic” , cum subliniază John D. Caputo. „Moartea lui Dumnezeu” se referă la un proiect în desfășurare, niciodată terminat, al „deconstrucției Dumnezeului onto-teologicului (...) Dumnezeuul puterii suverane (...) moartea lui ens supremum et deus omnipotens” .

Aceste enunțuri despre caracterul religios al experienței și culturii contemporane postmoderniste decurg din dezvoltarea deconstrucției fundamentale a limbajului, extinsă și la limbajul religios precizându-i limitele conceptuale cu referire la Transcendență; limbajul religios este un limbaj simbolic, convențional, iar învățăturile dogmatice - implicit articolele Simbolului niceo-constantinopolitan - nu reflectă posibilitatea exprimării asupra Transcendentului. În condiția postmodernă, limbajul actual al filosofiei și culturii occidentale este atât de înstrăinat de discursul autentic teologic, încât își vede propria incapacitate în a face referință la Dumnezeu. Pentru filosofia occidentală, teologia se reinventează, dar avansează un Dumnezeu dincolo de orice afirmație și construcție metafizică, un Dumnezeu prezentat și susținut într-o manieră imprecisă și confuză; un Dumnezeu străin de actul descoperirii de Sine, de propria Sa revelație. Datorita acestui fapt filosofia religiei se concentrează asupra teologiei negative , dincolo de literalismul dogmatic. Se omite faptul că dogmele creștine ca puncte definite ale credinței (...) nu sunt un sistem de învățături, finit în perspectiva lui și dependent de om în realizarea lui limitată, ci tălmăcirea realității lui Hristos în curs de extindere în oameni. Ele exprima Revelația cea mai evidentă (...) Deși definite în formă, au un conținut infinit.

Metodologia utilizată în cercetare

Obiectivul central al lucrării de față îl constituie analiza locului *Cărții Psalmilor* în spiritualitatea ortodoxă, a conceptelor, învățăturilor dogmatice și morale proprii, a fundamentelor ascetico-morale, folosind o metodologie adecvată de cercetare a acesteia. De aceea, am prezentat metodele, tehnicile și procedeele folosite în cadrul acestui demers științific. Utilizând ca punct de referință abordarea științifică biblică, voi folosi metodele specifice cercetării de acest gen,

a) *Metoda exegetico-hermeneutică* prin care s-au interpretat în perspectivă biblică, misionară, dogmatică și pastorală textul psalmilor, ca opere care exprimă un profund sentiment religios conform mentalității iudaice, o mentalitate care era configurată sub imperiul prezenței lui *Yahwe* în viața poporului ales. Autenticitatea și valoarea teologică a psalmilor este argumentată în termeni de mărturii interne (probleme stilistice, gramatice și literare) și externe (citarea, comentarea și utilizarea acestora de Părinții și Scriitorii Bisericești). Interpretarea diferitelor pasaje din psalmi s-a realizat pe baza operelor Sfinților Părinți, a teologilor români, dar și pe lucrările teologilor moderni și contemporani aparținând spațiului apusean. S-a pus accent în special pe exegeza diacronică, prin orientarea tezei mele spre autorul/autorii textelor biblice și contextul în care au apărut ele, dar și pe cea sincronică prin centrarea spre textul psalmilor ca o lume în sine și spre destinatari ca receptori ai acestora. Astfel, s-a acordat în egală măsură atenție atât intenției autorilor biblici, cât și intenției textului în rândul receptorilor săi, cu o mare relevanță la contextualizarea spiritualității în condiția omului de azi.

b) *Metoda istorică*, încearcă să contureze teologia celor cinci autori biblici și să o privească, apoi, din perspectivă istorică. Scopul utilizării acestei metode în lucrarea mea a fost observarea caracteristicilor raportului dintre om și Dumnezeu exprimat printr-un sentiment religios profund. Astfel, se poate contura un tablou istoric complex al gândirii iudaice din punct de vedere religios.

c) *Metoda analitică*, prin care am urmărit să pun în evidență teologia distinctă a fiecărui autor sau scriere, pentru a putea răspunde la o serie de întrebări fundamentale pentru studiul de față, ce a vrut să spună autorul, care era contextul, ce înțelege autorul, ce efect are mesajul său asupra destinatarilor săi? Avantajul acestei metode este capacitatea sa de a pune în evidență mesajul unic al fiecărui *Psalme* în parte și accentele sale specifice.

d) *Metoda hristologică*, o secțiune consistentă din lucrarea mea a tratat problema hristologică a psalmilor mesianici. De fapt, gândirea iudaică a stat în așteptarea lui Mesia și, în această logică, întreg *Vechiul Testament* este centrat spre persoana mesianică.

Având în vedere cantitatea considerabilă de cercetare întreprinsă asupra *Cărții Psalmilor*, teza mea de doctorat a recurs la consultarea de resurse bibliografice. Astfel, în

strânsă legătură cu noțiunile fundamentale cu care operează această lucrare sunt izvoarele istorice, literatura de specialitate. Pentru aceasta, a fost necesară mai întâi consultarea unei bogate bibliografii și a instrumentelor de lucru în scopul introducerii și familiarizării cu principiile teologice vechitestamentare, în mod special cu mentalitatea iudaică antică. Deosebit de importante pentru lucrarea noastră au fost acele lucrări pe care le putem considera drept niște manuale extrem de utile care ne-au ajutat să ne familiarizăm cu teologia psalmilor.

Lucrarea s-a dorit o evidențiere a particularităților credinței și dreptății așa cum reies din Psalmi, cu o adecvată aplicare practică pentru conștiința omului contemporan. În fond, orice dermiers academic înscrie o intenție existențială. *Vechiul Testament* își are geniul său original. Prin prisosul gândului și îndemnului spre mai bine el s-a făcut prezent în nevoile spirituale ale credincioșilor. În calitate de Revelație scrisă, *Vechiul Testament* e o parte din izvorul și norma noastră de credință. Pentru a deprinde anumite moravuri și forme de viață care înviorează sufletul credincioșilor, *Vechiul Testament* e un factor de servire publică în calitatea lui de îndrumător spre ceea ce plinire în care se cuprind toate unitar și desăvârșit. Scrierile *Vechiului Testament* nu înfățișează numai o doctrină care se cere însușită, ci aduc un aport prețios în generarea ideii de bine. Termenul ultim al vocației umane își găsește expresie rezumativă în acel „fiți desăvârșiți”, desigur în înțelesul că omul credincios nu rămâne în starea celui care cere, ci și năzuiește și lucrează încordat pentru împlinirea dorurilor sale.

Cele două problematici analizate și-au atins reliefația dorită.

Explorând greaca Septuagintei, putem constata că aceasta nu dispunea de niște termeni care să corespundă pe de-a-ntregul celor ebraici. Primul termen ebraic ce apare cel mai frecvent în Biblie este radicalul cu sensul de „fermitate” sau „stabilitate”. Ca verb este întâlnit la forma *hifil* cu sensul de „credință” sau „adevăr”. Pentru confirmarea unui adevăr se spunea adesea cuiva sau despre ceva „așa este” adică „amin”. Utilizat la forma *hifil* care poate avea un sens preponderent cauzativ, în cazurile cele mai frecvent folosite capătă un sens aproape exclusiv declarativ. Ca substantiv, la *status constructus* adică la genitiv ori împreună cu prepozițiile (be) = în, se redă prin „a se încrede în”, sau (le) = al, ai, ale) și exprimă legătura directă pe care o poate avea

cineva cu Dumnezeu. Credința în Dumnezeu cu sensul de „încredere” este fundamentală în monoteismul biblic. Majoritatea întâlnirilor omului cu Dumnezeu se încheie cu făgăduințe pe termen foarte lung, iar mesajul divin adresat fiecărei generații are mereu în vedere viitorul. Pentru poporul biblic poate că nu era chiar atât de importantă întâlnirea cu Dumnezeu, ci prima faptul că omul se putea încrede în făgăduelile făcute de El. Se înțelege așadar că obiectul credinței este în primul rând Dumnezeu chiar și în cazul în care lipsesc prepozițiile amintite. Ex. *Be col zot hat eu od velo heemimt benifleotav.* („Cu toate acestea, ei au păcătuțit încă și nu au crezut în minunile Lui”) (Psalm 78,32).

În Vechiul Testament dreptatea formează unul din motivele teologice centrale, chiar dacă în cuprinsul tradiției istorice a textului, cuvântul a fost pus în comparație sau în relație de sinonimie și cu alți termeni. Relația pe care cuvântul dreptate o stabilește și cu alți termeni, cum ar fi: milă, pace, judecată, credincioșie, adevăr, sfințenie și mântuire, scoate în evidență faptul că, dreptatea nu este doar o însușire a caracterului uman sau a relațiilor interumane, ci, mai mult de atât, poate neobișnuit pentru perspectiva actuală, desemnează în mod general și particular lucrarea de mântuire a lumii. Din prisma acestei perspective, dreptatea trebuie observată ca o specificitate teologică a parcursului istoric al Vechiului Testament, mai ales dacă actul dreptății este văzut și în relație cu termenii de mai sus. În limbajul ebraic substantivul dreptate determină sensul fundamental al multor cuvinte, respectiv, teme de doctrină biblică, care vor avea repercusiuni definitive, nu numai asupra vieții israelite, ci și asupra structurii Bisericii.

Cuvântul formează prin excelență leitmotivul scrierilor ebraice în contextul când acesta nu se referă numai la perioada primirii legii de pe Sinai de către Moise, unde am fi mai degrabă tentați să-l așezăm, ci el desemnează un concept de viață, un program bine stabilit de această lege în baza legământului, care îi va favoriza existența în sine (Lev 18, 5). Toate cele trei părți ale scrierilor ebraice au în centru Legământul, care ar fi tot una cu primirea legii și respectarea prevederilor ei. Legea pentru Israel devine vitală, deoarece respectarea sau nerespectarea dreptății ce este inclusă ontologic în ea, îi va atrage asupra binecuvântarea, respectiv blestemul (Dt 28). Legământul, cu urmările sale, va deveni treptat centrul legăturii dintre Dumnezeu și Israel, dintre Dumnezeu și fiecare evreu sau dintre evreu și comunitatea sa.

Dacă corpul de legi dat lui Israel a devenit etosul prin care poporul ales s-a deosebit de celelalte culturi vechi orientale, atunci dreptatea formează conținutul acestuia sau este inclusă ontologic în el. Legea revelată, înainte de a fi o lege juridică, este una eminamente pedagogică și salvatoare. În acest sens, motivația specială a legii este în definitiv păstrarea dreptății lui Dumnezeu în raport cu comunitatea, creația înconjurătoare și bineînțeles în relația directă a fiecărui evreu cu Dumnezeu. Pornind de la acest aspect, extragem dimensiunea cosmică a dreptății, ca ordine generală a lumii stabilită deja de Dumnezeu prin creație. Se poate observa de aici, că Revelația lui Dumnezeu către Noe, Avraam și apoi într-un mod mai intim către Moise, formează, nu numai un eveniment istoric, care, poate s-ar fi pierdut în timp, ci ea a fost (și este), pe de o parte, piatra de hotar între religia lui Israel și doctrina religioasă a popoarelor vecine, iar pe de altă parte, fundamentul și dovada clară a apropierei lui Dumnezeu de poporul Său, prin legea Sa (Tora). Am spus despre dreptate că ar fi un leitmotiv, deoarece, în toate cele trei mari structuri ale Vechiului Legământ, dreptatea este indicativul legii, motivația și obiectivul activității profetice, precum și una din cele mai dominante reflecții ale literaturii poetice.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Caputo, John D., *The Paryers and Tears of Jacques Derrida: Religion Without Religion*, Indiana University Press, Bloomington, 1997.
1. Carvajal, Francisco Fernandez, *De vorbă cu Dumnezeu. Meditații pentru fiecare zi a anului*, Vol. III, trad, de Christian Tamaș, Editura Ars Longa, 2001.
 2. Chase, F. H., *Chrysostom: A Study in the History of Biblical Interpretation*, Cambridge, 1887.
 3. Croft, Steven J.L., *The Identity of the Individual in Psalms*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1987.
 4. Dahood, Mitchell, *Psalms II, 51-100. A New Translation with Introduction and Commentary*, Doubleday & Company, Garden City, New York, 1979.
 5. DaHood, Mitchell, *Psalms III: 101-150: Introduction, Translation, and Notes With an Appendix: The Grammar of the Psalter*. New Haven; London : Yale University Press, 2008.
 6. Eerdmans, B. D., *The Hebrew Book of Psalms*, 1947.
 7. Eichrodt, W., *Theology of the Old Testament*, I, 1961.
 8. Gerstenberger, E. S., *Psalms: Part I with an Introduction to Cultic Poetry*. Grand Rapids. 1988.
 9. Gesenius, William , *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament (Including the Biblical Chaldee)*, translated by Edward Robinson, D.D., Published by Crocker and Brewster, 1844.
 10. Gillingham, S. E., *The Poems and Psalms of the Hebrew Bible*, Oxford University Press, 1994.
 11. Gingrich, Roy E., *The Book of Psalms (Book Five)*. Memphis, TN.: Riverside Printing, 1995.
 12. Goulder, Michael D., *The Psalms of the Sons of Korah*, JSOT Press, Sheffield, 1982.
 13. Graham, Gordon, Religion, „Secularization and Modernity”, în *Philosophy*, Vol. 67, No. 260, 1992.

14. Mowinckel, *The Psalms in Israel's Worship*, 1962.
15. Șafran, A., *Israel și rădăcinile sale, teme fundamentale ale spiritualității evreiești*, traducere Țicu Goldstein, Ed. Hasefer, București, 2002.
16. Sanders, J. A., *The Dead Sea Psalms Scroll*. Ithaca, NY. 1967.
17. Schaff, Philip, *The Nicene and Post-Nicene Fathers- First Series Vol. XI: St. Chrysostom - Homilies on Acts and Romans*, T & T Clark/Eerdmans, 1989.
18. *Scripture in the Tradition*, trans. Luke O'Neill, New York, Crossroad Publishing, 2000, publicată mai întâi sub titlul *L'écriture dans la tradition*, F. Aubier, Editions Montaigne, Paris, 1967.
19. Semen, Pr. Petre, *Așteptând mântuirea*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 2000.
20. Semen, Pr. Prof. Petre, *Introducere în teologia biblică a Vechiului Testament*, Ed. Trinitas, Iași, 2008.
21. Stow, Kenneth, „The Burning of the Talmud”, în: *Bibliothèque d'humanisme et renaissance*, 1972.